

Сергій ПИРОЖКОВ,
віцепрезидент НАН України,
голова Секції суспільних
і гуманітарних наук НАН України,
академік НАН України

Назім ХАМІТОВ,
провідний науковий співробітник
Інституту філософії
ім. Г.С. Сковороди НАН України,
член-кореспондент НАН України

ДИНАМІЧНІСТЬ І РОЗВИТОК

У сучасних геополітичних умовах найвища цінність тієї чи іншої країни закладена у *цивілізаційній суб'єктності*, що робить її дійсно незалежною. Без суб'єктності незалежність стає лише формальністю, маскою, що прикриває залежність країни від сильних геополітичних гравців. Саме тому надзвичайно важливою є *стійкість (резильєнтність)* (від. англ. resilience – життєстійкість, спроможність відновлюватись) *цивілізаційної суб'єктності країни*. Цивілізаційну суб'єктність недостатньо досягти, її треба зберегти й розвинути в умовах різноманітних викликів та загроз.

У Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», що її затверджено Указом Президента України від 14 вересня 2020 року, у першому розділі «Пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі та основні напрями державної політики у сфері національної безпеки» стійкість визначається як «здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стаке функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей».

У цьому визначенні маємо важливий акцент на *швидкості адаптації* до «змін безпекового середовища» та на мінімізації як зовнішніх, так і внутрішніх проблем (уразливостей). Проте що є критерієм *продуктивності* адаптації до змін безпекового середовища? І що розуміти під *мінімізацією* уразливостей? Адаптація може означати *вистривалість* у потоці *неминучих* потрясінь, втрат і криз економіки, політики, духовно-культурної сфери, а може бути свідомою здатністю *запобігати* потрясінням, втратам і кризам. Відповіді на питання можна лише таким критерієм продуктивності адаптації як *сила і гуманістичність цивілізаційної суб'єктності*, про що йдеться в нашій книзі «Цивілізаційна суб'єктність України». Цей критерій дозволяє усвідомити і необхідну міру мінімізації уразливостей – таку, що дозволяє країні як суспільству і державі не лише *зберігати*, а й *розвивати* свою суб'єктність.

Національна стійкість заради незалежності і розвитку України

Нація може існувати лише коли вона безконечно шукає саму себе, лише коли вона постійно еволюціонує... і прагне відповідати найкращому, що в ній приховано...

Фернан Бродель

Стойкість – це здатність залишатися собою під тиском будь-яких обставин. Стойкість потрібна і людині, і країні, адже саме це дозволяє і утвердити, і зберегти власну суб'єктність.

В рік 30-річчя проголошення своєї Незалежності Україна знаходиться перед небаченими раніше загрозами та викликами – і пандемія коронавірусу, і гібридні війни і глобальні кліматичні зміни. Очевидно припустити, що країна матиме незалежність лише за умови національної стійкості, яку демонструють як держава, так і громадянське суспільство. Але в чому полягає така стійкість у сучасному світі? Заради чого вона існує, що захищає?

Отже, ми повинні говорити не про абстрактну стійкість громадянського суспільства і держави, а про конкретну *стійкість цивілізаційної суб'єктності*. Це, по-перше. А, по-друге, нам треба зазначити не про стійкість як важливу, але стихійну здатність, а про стійкість як *стратегію*, причому як розвитку держави, так і громадянського суспільства – *стратегію розвитку країни*.

Подібна стратегія стійкості цивілізаційної суб'єктності є стратегією *національної стійкості* заради незалежності і розвитку країни. Національна стійкість країни в якості стратегії означає гідну відповідь на виклики і *випередження* загроз, їх нейтралізацію. По суті, *справжня національна стійкість* в сучасному світі є стратегією *недопущення переростання викликів у загрози, а загроз – у кризи*. Проте це є певним ідеалом; рано чи пізно кризові явища можуть виникнути у будь-якій країні та її державі. Тому національна стійкість – це і *здатність ефективно відновлюватися після кризи*.

У результаті можливе більш розгорнуте визначення.

Національна стійкість країни – це така стратегія її існування, коли вона здатна зберігати збалансованість розвитку та успішно відповідати на зовнішні і внутрішні виклики, протистояти загрозам і кризам, ба більше – зусиллями політичної та інтелектуальної еліти вчасно передбачати й ефективно реагувати на них заради гідної самореалізації та гуманістичного розвитку людини, що їх забезпечує держава у взаємодії з громадянським суспільством.

У сучасному мінливому світі глобальних перетворень національна стійкість країни – не застиглий стан, а динаміка й розвиток, і головним критерієм продуктивності цієї динаміки для демократичної країни є посилення й гуманізація цивілізаційної суб'єктності.

Сказане породжує нові питання. Як задля посилення й гуманізації цивілізаційної суб'єктності забезпечити динаміку національної стійкості? Які основні виміри національної стійкості країни в сучасному світі? Яким чином стратегія національної стійкості пов'язана з ідентичністю та консолідацією суспільства? Які етапи реалізації стратегії національної стійкості та її пріоритетні напрями? Як національна стійкість пов'язана з національною безпекою? Маємо пам'ятати, що критерієм продуктивності стратегії й динаміки національної стійкості за умов демократії є посилення й гуманізація цивілізаційної суб'єктності.

СТОЙКІСТЬ ЯК СТРАТЕГІЯ

Ми виходимо з того, що ефективна національна стійкість як успішна відповідь зовнішнім та внутрішнім викликам, а також протистояння загрозам означає реагування на них у формі *випередження*. При цьому дуже важливо усвідомлювати, що стійкість – це *випередження* у реагуванні на виклики та *загрози* задля уникнення *катастроф*. Адже катастрофа – це вже результат дії тих викликів і загроз, що не були *випе-*

реджені і розвинулися у щось настільки могутнє й деструктивне, що йому важко протистояти, не кажучи вже про упередження та нейтралізацію. Від катастрофи можна лише спасатися. Наявність катастрофи означає руйнування національної стійкості як стратегії.

Отже, *гідна відповідь на виклики та випередження загроз є найбільш успішною стратегією досягнення стійкості цивілізаційної суб'єктності – національної стійкості*. Така стратегія дозволяє вчасно усвідомити та підготуватися з метою *мінімізувати політичні й матеріальні витрати, які можуть бути катастрофічними для національних інтересів країни, її цивілізаційної суб'єктності та взагалі для її існування у сучасному кризовому світі*. Як забезпечити стратегію такого випередження? Хто здатен здійснити її? Які можуть бути етапи реалізації національної резильєнтності як стратегії випередження загроз та викликів? Ці питання додаються до поставлених вище.

Перш, ніж відповісти на них, з'ясуємо сутнісні риси сучасного кризового світу, який сформувався в контексті епохи гібридних воєн і пандемії коронавірусу COVID-19.

Це світ, у якому *глобальна економічна взаємодія* поступається місцем *політичній та безпековій*, що викликає кризу самої суті глобалізації, яка була спричинена економічною експансією наддержав і транснаціональних корпорацій.

Це світ, у якому *інтереси* держав одночасно домінують над цінностями. Іншими словами, це світ *егоцентризму країн* та їх ситуативних союзів.

Це світ, у якому відбувається *руйнація усталених систем міжнародного порядку та колективної суб'єктності*. Здобуття й збереження суб'єктності країн все більше стає індивідуальною справою, навіть якщо ті чи інші геополітичні гравці декларують інше.

Вказані риси спричиняють принципово актуальним розроблення національної стійкості як стратегії, що є відповіддю на виклики та випередження загроз цивілізаційній суб'єктності країни, і є важливою умовою як збереження, так і розвитку її реального суверенітету й незалежності.

ГНУЧКІСТЬ ЯК ВІДПОВІДЬ

Як ми зазначили, національна стійкість може бути стихійною, а може – усвідомленою і цілеспрямованою. Саме в другому випадку вона є стратегією, що дозволяє *випереджати* виклики й загрози. Показовими є слова Президента Франції Е. Макрона, який у своєму виступі на нараді французьких послів 7 серпня 2020 року, констатувавши американсько-китайську біполярність в сучасному світі, зазначає: «Ми повинні задуматися про нашу власну стратегію, тому що дві країни, у яких сьогодні є справжні карти на руках – це США і Китай. Нам належить зробити вибір щодо цієї великої зміни, великого перелому: чи будемо ми молодшими союзниками тієї чи іншої сторони? Або трохи одного і трохи іншого? Або ж ми будемо намагатися вести свою власну гру і впливати?»

Це міркування є визнанням доволі глибокої проблеми стратегії досягнення національної стійкості – проблеми *міри індивідуальної суб'єктності* країни в глобалізованому світі. Наскільки та чи інша країна здатна стійко «вести свою власну гру і впливати»? Можна припустити, що це цілком залежить від сили цивілізаційної суб'єктності. Однак сила цивілізаційної суб'єктності не є незмінною – і не лише для Франції, а й для такої наддержави як США, яка зараз стикається з цивілізаційним викликом Китаю. Тому стійкість ведення цілком самостійної гри і впливу може бути не лише нераціональною, а й згубною. І тоді дві попередні стратегії, окреслені Е. Макроном, можуть ставати актуальними, а може, й рятівними. Можна припустити, що в сучасному надскладному світі не може бути однозначної стратегії стійкості на всі часи. Для того, щоб національна стійкість збереглася, її стратегії мають змінюватись. Або, точніше, *компоненти стратегії*. Адже нині сама стратегія стійкості має бути й стратегією *гнучкості* – заради збереження цивілізаційної суб'єктності країни.

У питаннях побудови нинішньої стратегії України ми повинні враховувати не лише США та Китай у їх цивілізаційному протистоянні, що зумовлює глобальний порядковий сучасного світу, а, передусім, таких геополітичних гравців як ЄС та Росія. Наше фронтірне становище між ними – велика загроза нашій суб'єктності і, зрештою, основам суверенітету й державності. Проте ця загроза є одночасно і викликом, який може актуалізувати нашу суб'єктність – якщо стане каталізатором нашого економічного, політичного й духовно-культурного зростання.

ВІДКРИТІСТЬ І САМОІДЕНТИЧНІСТЬ

Надзвичайно важливо усвідомити, що країна за умов сталого розвитку може зберігати й розвивати справжню національну стійкість, а може й *втрачати її* – коли усталений розвиток інспірований ззовні і суперечить цивілізаційній суб'єктності країни.

Потрібно розуміти, що цивілізаційна суб'єктність нині не тотожна замкненості; усталений розвиток у глобалізованому світі потребує інтенсивності відносин з міжнародними партнерами. При цьому національна стійкість, що спричинює цей розвиток, не означає незалежності як самотності, відстороненості й герметичності. Подібна стійкість веде до занепаду країн – згадаймо Північну Корею. Ця країна має слабку цивілізаційну суб'єктність, яку влада пробує «підсилити» граничною авторитарністю й войовничістю, але це веде до протилежного результату. Суб'єктність *втрачається*, а стратегія національної стійкості набуває гротескних проявів, стаючи безкінечним протистоянням зовнішнім загрозам – часто-густо ілюзорним, потрібним лише для збереження влади політичною елітою; при цьому реальні цивілізаційні виклики часто ігноруються.

Загалом поняття «стійкість» визначає змістовні і якісні характеристики буття людини чи країни, а «сталість» – формальні, темпоральні й кількісні. Популярне нині поняття «усталений розвиток» пере-

дусім означає його безперервність і стабільність, при цьому розвиватися може будь-що та будь-яким чином. Тоді як поняття «стійкість» стосовно розвитку засвідчує, що цей розвиток є результатом діяльності суб'єкта, який в процесі змін оберігає свою архетипову основу – ідентичність, а в своїх актуалізованих формах усвідомлює її як *вільну обрану ідентичність* – самоідентичність.

При цьому констатуємо, що стійкість взагалі й національна стійкість зокрема може бути як конструктивною, так і деструктивною. Деструктивна національна стійкість є замкненістю й упертістю, що призводить до послаблення суб'єктності, конструктивна стійкість означає гнучкість і відкритість.

Є ще один аспект конструктивності й деструктивності національної стійкості. Національна стійкість може бути розпорешеною, коли в окремих регіонах маємо доволі сильні прояви стійкості, але вони мають «містечковий» характер, не поєднуються у цілісність. На рівні країни така стійкість буде не лише неефективною, а й руйнівною. Натомість можлива *консолідована національна стійкість, яка є не формально, а реально національною*. Консолідованість – одна з найважливіших рис конструктивної національної стійкості, що надає їй справжньої сили. Проте вона має бути доповнена *інтелектуальністю*, яка розвиває її відповідно до конкретних вимог часу, задаючи параметри гнучкості й відкритості, а також має прогностичні можливості.

Отже, **конструктивна національна стійкість – це стійкість, яка є консолідованою, інтелектуальною, гнучкою й відкритою, що з необхідністю підсилює й гуманізує цивілізаційну суб'єктність країни¹.**

ЦИВІЛІЗАЦІЙНА СУБ'ЄКТНІСТЬ

Ми знову переконаємося, що національна стійкість корелює з поняттям суб'єктності. Отже, національна стійкість є якісною характеристикою суб'єктності країни, яка показує, що ця суб'єктність 1) не є тимчасовою і 2) вийшла на рівень цілісної суб'єктності держави й громадянського суспільства або прямує до цього рівня.

Важливо усвідомити, що суб'єктність країни є не лише *критерієм справжності національної стійкості країни, а й її кінцевим смислом*. Особливо якщо ми маємо на увазі не суб'єктність в її *локальних проявах*, а цілісну, *цивілізаційну* суб'єктність. Якщо національна стійкість веде до цивілізаційної суб'єктності, то це означає, що вона не є спотвореною ні ззовні, ні зсередини країни. Цей критерій є вкрай важливим за умов гібридного світового порядку, сутнісною характеристикою якого є потужні інформаційні маніпуляції, ініціатори яких мають на меті послаблення суб'єктності країн. Національна стійкість є протидією таким впливам.

Отже, національна стійкість є не лише відповіддю на виклики і нейтралізацією загроз, а й *протидією маніпулятивним впливам*. Подібні маніпулятивні впливи зазвичай можна розділити на економічні, військово-політичні й інформаційно-культурні. Такі впливи зазвичай є гібридними – вони виступають у комплексі і мають прихований характер.

АНАЛІТИЧНІСТЬ І ПРОГНОСТИЧНІСТЬ

Тепер нам надзвичайно важливо усвідомити специфіку понять «виклик», «загроза», «криза», «гібридна загроза» і феноменів особистісного й соціального буття людини, що вони їх виражають.

У сферах історії і філософії історії поняття «виклик» увів Арнольд Тойнбі. За А. Тойнбі та чи інша країна стає собою, набуває неповторний характер, цивілізаційне обличчя, суб'єктність, лише *відповідаючи на виклики*. Саме здатність відповідати на виклики робить країну *цивілізаційним суб'єктом*. Виклик – це зовнішній чи внутрішній імпульс, який може сприяти як розвитку

країни, так і її руйнації – коли він є несвоєчасним або постає результатом маніпуляцій, є способом впливу внутрішньополітичних чи геополітичних гравців. Отже, національна стійкість означає відповідь не на всі виклики, а лише на ті, які посилюють цивілізаційну суб'єктність. У протилежному випадку виклики – це провокації і спокиси, які можуть стати загрозами й призвести до криз. Таким чином, потрібна глибока прогностична аналітична робота, що дозволяє постійно розділяти виклики на конструктивні й деструктивні.

Загроза – це деструктивний виклик, на який можна або не відповідати, ігнорувати його, або з необхідністю нейтралізувати.

Усі загрози можна поділити на *потенційні й актуальні*. Зрозуміло, що актуальні загрози треба усвідомити в плані руйнівної сили й нейтралізувати. Потенційні загрози потребують чіткого усвідомлення й прогнозування. Вони можуть бути штучними, наприклад, створеними інтелектуалами з політикуму та/або з центрів спецслужб. Такі загрози можуть виступати віртуальними, не розгортати свій потенціал до тих пір, поки ми не почина-

ємо взаємодіяти з суб'єктами віртуальної загрози за їх сценарієм. Звісно, штучно створені загрози можуть бути і цілком актуальними, працювати проти країни і без попередньої відповіді, бути не провокаціями, а впливами. Такі штучні загрози (у сучасному світі вони все більше стають інформаційними) необхідно послідовно аналізувати й долати.

Загрози можуть бути й об'єктивними, більшість з них є актуальними. Це, наприклад, екологічні загрози – результат техногенного впливу на довкілля. Та об'єктивні загрози можуть мати й *геополітичну природу* – скажімо, сильна імперська авторитарна держава поруч з меншою та демократичною завжди буде для неї загрозою самим фактом свого існування. Цікаво, що для меншої країни, якщо вона є авторитарною, імперський авторитарний сусід не сприймається як загроза, а як виклик. Проте саме тут загроза є максимально сильною – менша авторитарна країна рано чи пізно буде поглинати більшою авторитарною країною-сусідом – якщо не політично, то економічно чи культурно. Типовий приклад – відносини Білорусії та Росії.

При цьому мудра *стратегія й політика національної стійкості* меншої демократичної країни поруч з авторитарним гігантом *може нейтралізувати* цю об'єктивну загрозу до рівня виклику, відповідь на який буде означати економічний, політичний, духовно-культурний розвиток і таке посилення цивілізаційної суб'єктності, яке вплине на суспільство цього авторитарного гіганта. В ідеалі – це модель взаємодії України з Росією, населення

якої може перекопатися у більш високому рівні життя, захищеності прав людини й темпах цивілізаційного поступу українського суспільства. Наразі це найбільш ефективний напрям формування стратегії національної стійкості – несиметрична відповідь на гібридні загрози, що їх генерує наш північний сусід. В цьому плані нам потрібно брати приклад, можливо, з Фінляндії.

Криза – це загроза, яка настільки актуалізувалася, що може зруйнувати основи держави й громадянського суспільства тієї чи іншої країни. Як ми побачили вище, завдання стратегії національної стійкості України – не допускати перехід викликів у загрози, а останніх у кризи при готовності до криз та їх наслідків.

Гібридна загроза означає поєднання викликів, загроз і криз в єдине ціле. На перший погляд здається, що таке поєднання є переважно стихійним, спричинюється об'єктивними факторами, але при уважнішому аналізі можна побачити, що часто-густо воно створюється штучно. До того ж, в умовах інформаційних воєн, що є сутнісною ознакою сучасних гібридних воєн

19 разів прапор України линує над олімпійським Токіо на честь переможців

Закінчення, початок на с. 3

17 серпня, українські медалісти зі своїми тренерами мали зустріч з Президентом України. **Володимир Зеленський** привітав їх з успішним виступом на Іграх в Токіо-2020.

«Ви своєю великою працею заробили таку кількість медалей. Я розумію, як складно готуватися до Олімпіади в час пандемії COVID-19. Ви всі – молодці, ви перемогли. Перемогли COVID, здолали відстань до цієї Олімпіади. А ми вас дуже підтримували», – наголосив Володимир Зеленський.

Президент України зауважив, що нині держава опікується питаннями створення спортивної інфраструктури, посилює увагу до потреб спортсменів і тренерів. Глава держави заявив: «Ви це відчуєте. Ми побудуємо інфраструктуру, якій заздритимуть інші збірні. Україна буде гідно підтримувати наших великих спортсменів».

Президент Національного олімпійського комітету України **Сергій Бубка** подякував Володимир Зеленському за високу оцінку та постійну підтримку, яку вже відчувають олімпійці.

«Велика перемога всього спорту полягає в тому, що Олімпійські ігри в Токіо відбулися. Приємно, що 19 разів прапор України піднімався над олімпійськими аренами Ігор. Ми бачимо Ваше відношення, Володимире Олександровичу, до спорту і це мотивує на нові звершення та перемоги. Працюємо разом й надалі», – наголосив Сергій Бубка.

Міністр молоді та спорту України **Володимир Гутцайт** додав, що українські спортсмени можуть відверто говорити про наявні проблеми, і заповнив, що керівництво українського спорту робитиме все для їхнього розв'язання.

Під час зустрічі Володимир Зеленський повідомив присутнім, що у вересні, під час візиту в Україну президента Міжнародного олімпійського комітету Томаса Баха буде представлено національну програму розвитку спортивної інфраструктури.

Олімпійський чемпіон з греко-римської боротьби **Жан Беленюк** висловив подяку тренерам, Національному олімпійському комітету України, Міністерству молоді та спорту України за створення всіх умов задля якісної підготовки, відзначивши, що 19 медалей – це чудовий результат, який перевершив успіхи на попередніх Іграх.

Бронзовий призер Олімпійських ігор з карате **Станіслав Горуна** також подякував усій команді, яка працювала в Токіо. «Може оцінити роботу всієї команди, всього штабу на Іграх-2020 на відмінно. Ми всі відчували цю підтримку, не зважаючи на показаний результат. Це мотивувало», – додав спортсмен.

Під час зустрічі Володимир Зеленський також вручив державні нагороди атлетам, які завоювали золоті, срібні та бронзові медалі на Олімпіаді-2020, та їхнім тренерам.

Закінчення у наступному числі газети «Освіта і суспільство»

¹ Надалі, використовуючи поняття «національна стійкість», ми будемо мати на увазі саме конструктивну національну стійкість. Якщо ж ми будемо окремо додавати атрибут «конструктивна» та/або більш його конкретні риси – «консолідована», «інтелектуальна» тощо, то це означатиме, що ми робимо на них акцент, протиставляючи конструктивну національну стійкість деструктивній або виділяючи окремі її риси.